
УДК 811.161.2'243'23'41

**ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ
ДОСЛІДЖЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ
ДЛЯ ІНШОМОВНОЇ АУДИТОРІЇ**

Селіверстова Л.І., канд. філол. наук (Харків)

У статті розглядається психолінгвістичний аспект творення навчального тексту та його сприйняття в іноземній аудиторії. У зв'язку з цим виділено ієрархічний комплекс психолінгвістичних ознак, структурно-комунікативну та структурно-когнітивну характеристики внутрішньої й зовнішньої форм навчального тексту.

Ключові слова: психолінгвістика, текстотворення, детермінантна структура, денотат, мовна свідомість, ядро й периферія ментального лексикону

В статье рассматривается психолингвистический аспект порождения учебного текста и его восприятия в иностранной аудитории. В связи с этим выделен иерархический комплекс психолингвистических признаков, структурно-коммуникативная и структурно-когнитивная характеристики внутренней и внешней формы учебного текста.

Ключевые слова: психолингвистика, текстопорождение, детерминантная структура, денотат, языковое сознание, ядро и периферия ментального лексикона

The problem of generation and perception of an educational text for the foreign audience is examined in this article due to psycholinguistic aspect. The hierarchical complex of psycholinguistic signs, structurally-communicative and structurally-cognitive descriptions of internal and external forms of the educational text is selected in this connection.

Keywords: psycholinguistic, generation of the text, determinant structure, denotate, linguistic consciousness, kernel and periphery of mental lexicon.

Українська мова як іноземна з кожним роком збагачується як науковими, так і дидактичними здобутками. Активізувалася робота філологів з укладання підручників, навчальних і методичних посібників, різного типу словників, дидактичних розробок тощо. За мірою накопичення цей матеріал потребує, з одного боку – класифікації, упорядкування, а з іншого боку – дослідження. У методиці викладання української мови як іноземної з текстології найчастіше обговорюються питання принципів відбору текстів для вивчення в іно-

земній аудиторії інформативність, цікавість, проблемність, адекватність темі за змістом тощо. У виборі текстового матеріалу особливо рельєфно простежуються проблеми лінгвістичного, екстралінгвістичного, лінгводидактичного, методичного характеру. Найменш дослідженим залишається навчальний текст для іноземних слухачів у психолінгвістичному аспекті.

Автори підручників, посібників з української мови як іноземної з навчальною метою використовують тексти різних типів. Укладанню таких текстів передують вивчення методики української мови як іноземної, яка виділяє лінгвістичний, психологічний та методологічний компоненти. Крім того, автори мають дотримуватися законів текстотворення для специфічного призначення, які досі чітко не визначені. На сьогодні ця проблема є актуальною і потребує дослідження.

З цією метою розглянемо навчальний текст для іноземців у психолінгвістичному аспекті, що допоможе визначити основні закони його створення, побудови розуміння іноземним адресатом. Психолінгвістика вивчає глибинні механізми функціонування мови. Текст як об'єкт вивчення цікавий для багатьох галузей науки про мову як традиційних (лінгвістика тексту, психолінгвістика, соціолінгвістика, загальна теорія мови), так і в нових напрямках, орієнтованих на інформаційні технології (комп'ютерна лінгвістика, когнітивна лінгвістика та ін.). Типологія мовленнєвих творів (текстів) передбачає розкриття конструктивних механізмів текстотворення й закономірностей функціонування тексту. Текстотипологічні питання досліджували Л.П. Якубинський, Р. Якобсон, В.В. Виноградов, М.І. Жинкін, А.І. Новиков та інші. Текст вивчають у структурній площині та в комунікативно-когнітивній, що пов'язана з реалізацією процесів обміну інформацією.

Філологи відзначають, що типологічна концепція, об'єктом дослідження якої виступає текст, побудована на універсальному принципі, який спирається на виявлення найбільш загальних механізмів текстотворення, пов'язаних на взаємодії внутрішньої та зовнішньої форм тексту, а також на закономірності його циклу – від створення до розуміння, незалежно від комунікативної сфери його функціонування [5: 3]. Текст розглядають як єдність внутрішньої та зовнішньої форм цілісного утворення, що складається з мовних, мовленнєвих та інтелектуальних факторів. Психолінгвісти вивчають механізми, по-

в'язані з процесами створення й сприйняття твору. О.О. Залевська наголошує про необхідність більш глибоко досліджувати психічні процеси й закономірності, що беруть участь у продукуванні розумінні тексту [1: 150-171].

Розглянемо навчальний текст як ієрархічний комплекс психолінгвістичних та лінгвістичних ознак, або характеристик внутрішньої та зовнішньої форм, пов'язаних імплікацією, що передбачає виявлення детермінантних і домінантних характеристик. Властивості структури змісту тексту, що належать до психолінгвістичних характеристик, виступають домінантними характеристиками. Детермінантною є внутрішня форма. Вона керує процесом створення повідомлення, організує його зовнішню форму, здійснює розподіл слів, зв'язок речень, інтеграцію частин тексту в цілісність. Внутрішня форма навчального тексту характеризується лінійністю, послідовністю й дискретністю елементів, вона зберігає свою первинність у процесах розуміння та осмислення поданої інформації, впливаючи на іноземного адресата опосередковано, через зовнішню форму повідомлення.

Внутрішня форма має відповідати сукупності мовних засобів, що використовуються в побудові навчального тексту. Детермінантна структура тексту характеризується цілісністю та ієрархічністю. За Новиковим А.І., одиницею внутрішньої структури є денотат. Сукупність денотатів, організована за принципом ієрархії, утворює денотатну структуру або внутрішню структуру змісту тексту [4: 86].

Типологія ознак навчального тексту характеризується як структурно-комунікативна (якщо розглядати з точки зору розуміння завдань автора тексту – як комунікативних) і як структурно-когнітивна (якщо розглядати з точки зору розуміння завдань іноземних слухачів – як когнітивних). В аспекті дослідження навчального тексту як предмета вивчення в іншомовній аудиторії цікавими є моменти, пов'язані зі структурною, комунікативною й когнітивною його характеристиками, а саме: визначення кількісного параметру тексту, внутрішнього мінімального й достатнього наповнення та одного з найважливіших якісних характеристик – цілісності. Для носія мови проблема меж повідомлення не має особливого значення, тоді як для іноземця текст як навчальний об'єкт не може бути безмежним. Більш того, мета автора підручника, адресованого іноземному студенту – створити навчальний текст, відображаючи великий обсяг змісту в

невеликій формі. У визначенні невеликих частин тексту дослідники користуються такими термінами як надфразова єдність, складне синтаксичне ціле, мовленнєва побудова, глобальна єдність, макроструктура, дискурс.

Розглянемо психолінгвістичне обґрунтування лексичного мінімуму, який має визначити автор навчального тексту. На нашу думку це питання тісно пов'язане з категорією мовної свідомості. Про закономірності формування й функціонування мовної свідомості писали Є.Ф. Тарасов, Н.В. Уфимцева, В.А. Пищальникова [6; 7; 8]. Мовну свідомість слід відрізняти від близьких, але не тотожних понять, таких як мовна спроможність і мовна компетенція. Мовна свідомість – це образи (структури) свідомості, що прийняли зовнішню форму через мовні засоби (слова, стійкі сполуки, речення, тексти, асоціативні поля) [7: 7-22], мовна спроможність – це «універсальний механізм вербалізації ментального змісту» [6: 39], а мовна компетенція визначається «наявністю знань правил мови та вмінням застосування їх у конкретній комунікативній ситуації» [6: 36].

Розвиток психолінгвістики стимулює інтерес до побудови внутрішнього словника людини, який функціонує відповідно до закономірностей його (носія мови й культури) психічного розвитку. Такий словник називають ментальним лексиконом людини. Для сучасних дослідників індивідуальної свідомості людини, його мовної компетенції характерне уявлення про ментальний лексикон як про асоціативну мережу з центральною частиною, що має численні зв'язки, які стають менш щільними в напрямку до периферії. Ядро – це обмежена кількість одиниць, що має максимальну асоціативну силу. Виділяють етимологічне ядро споріднених мов, стійке ядро загальнонаціональної мови, лексико-статистичне ядро словника. У психолінгвістиці виділяють найбільш активне ядро асоціативної мережі з обмеженою кількістю одиниць, що відрізняються ступенем інтенсивності асоціативних зв'язків [2: 372-381]. Одиницям основного словникового фонду характерні частотність, словотвірна незмінність та продуктивність, фразеологічна активність, тобто широка сполучуваність, стійкість, тобто древність. Золотова Н.О. у своєму дослідженні підкреслює, що «аналіз класифікаційних схем (синоптичних карт) ідеографічних словників різних мов (індоєвропейських) підтверджує їхню спільну антропоцентричну спрямованість.» [3: 14]. Такий аналіз говорить про

певну універсальність структур словників, що відображають реальну картину в мовах і культурах, де відображені універсальні та самотні смислові ділянки.

На основі аналізу ядра визначають системність образів свідомості носіїв будь-якої мови, систему цінностей у національно-культурній специфіці мовної свідомості, смислову домінанту мовної особистості, особливості образу світу людей різних національностей, вікових груп, асоціативний портрет мовної особистості, особливості в картині світу професійно-орієнтованих груп. У центрі уваги проблеми схожості й розбіжності образів свідомості різних етносів або проблеми модусів існування мовної особистості. Автори, які працюють над текстами для іноземних слухачів мають вивчити сутність ядра ментального лексикону як функціональної основи, що забезпечує загальне психічне й мовне розвинення людини незалежно від її етнічного походження. Ядро ментального лексикону перетворюється на зовнішньому рівні (у тексті) у слово, словосполучення, речення, тобто – мовленнєву одиницю. У реальному навчальному тексті на основі ядер ментального лексикону автор будує мінімальне повідомлення.

Периферію ядра ментального лексикону складають асоціативні поля. Комплексний аналіз асоціативного матеріалу дозволяє класифікувати лексичний склад (лексичний мінімум) за тематичними групами, оформленими в навчальні тексти в підручнику. Відомо, що в семантиці мовних одиниць відбуваються зміни, пов'язані з динамікою значення як когнітивної структури, схильністю слова до смислових нашарувань, розширенням або зрушенням значення, а може й змінами в суспільстві тощо. Зміст навчального тексту має відображати зовнішній та внутрішній світ сучасними образами свідомості, адекватними до потреб іноземного слухача в суспільстві. Доступ іноземного слухача до пізнання навчального тексту здійснюється через ментальний лексикон, тобто через його ядро, одиниці якого задіяні в процесі ідентифікації актуальної для нього інформації, що виводить його на образ світу, в контексті якого відбувається розуміння повідомлення.

Виходячи з того, що ядро ментального лексикону найбільш активна частина словника людини, що постійно задіяна у процесах мовлення й мислення, висуваємо думку, що в навчальному тексті для іноземних слухачів основою має бути лексичний мінімум з ядра мен-

тального лексикону, що сприймається через образи свідомості як слова-ідентифікатори, що беруть участь у поясненні складних мовних одиниць із семантичних полів у процесі пізнання та внутрішньої комунікації. Психолінгвістичний критерій виділення ядра базується на психологічному уявленні про зв'язки одиниць свідомості в психіці автора, що відображають ступінь їхньої актуальності для носіїв мови. Лексичні одиниці ядра ментального лексикону мають максимальну стабільність у контекстах.

У методиці викладання української мови як іноземної розрізняють базисний та культурний словники. Базисний словник складається зі слів, що позначають не пов'язані з певною культурою предмети, явища, ознаки, дії тощо. Вони відображають універсальні загальнолюдські поняття, так що їм найбільш властива стабільність. Як було сказано, в усіх мовах можна виділити спільне універсальне лексичне ядро. Внутрішня структура базисного лексичного фонду – це словотвірне ядро та предметно-семантичне ядро словника-мінімуму, що характеризуються як відправні точки, на яких базуються різні лексико-семантичні та словотвірні системи й розряди загального словникового складу мови, до якого входить і культурний словник із специфічною лексикою. З точки зору психолінгвістики основу навчального тексту для іноземної аудиторії мають складати лексеми з ядра ментального лексикону, що мають виражену міру конкретності їх значень, здатні викликати образ мислення у свідомості іноземного слухача, мають емоційну значимість для нього як особистості, здатні легко включатися до тієї чи іншої категорії, що б дозволяло пояснювати їх значення в термінах базисного рівня узагальнення, мають високу міру впізнання.

Отже, навчальний текст для іноземної аудиторії – це цілісний комплекс мовних, мовленнєвих та інтелектуальних взаємопов'язаних факторів, що взаємодіють через внутрішню й зовнішню форми; це вербальний та знаково зафіксований продукт діяльності мовлення й мислення, якому властива змістовна завершеність, інформаційна самодостатність, тематична, структурна й комунікативна єдність, основана на мовній свідомості, що відображена через ядро й периферію ментального лексикону.

Психолінгвістичний підхід до навчального тексту для іноземного адресата з точки зору його створення й сприйняття потребує по-

дальшої розробки, де основними вбачаються категорії образу свідомості, образу світу, мовної свідомості, ментального лексикону ядра та асоціативних полів. Дослідження названих категорій спрямоване на теоретичні та практичні перспективи навчального текстотворення й текстосприйняття іноземною аудиторією в парадигмі міжкультурного спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Залевская А.А. Информационный тезаурус человека как база речемыслительной деятельности / А.А. Залевская // Исследование речевого мышления в психолингвистике. – М., 1985. – С. 150-171.
2. Золотова Н.О. Единицы ядра лексикона как опоры при обучении иностранному языку / Н.О. Золотова // Процесс обучения и воспитания: содержание и методы реализации: Материалы науч.-метод. конф. посвященной 30-летию Твер. гос. ун-та (Тверь, 22 октября-1 ноября 2001 г.): В 2 ч. – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2002. – С. 372-381.
3. Золотова Н.О. Ядро ментального лексикона человека как естественный метаязык: автореф. дис. на соискание учен. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Н.О. Золотова – Тверь, 2005. – 42 с.
4. Новиков А.И. Текст и его смысловые доминанты / А.И. Новиков; под ред. Н.В. Васильевой, Н.М. Нестеровой, Н.П. Пешковой. – М.: Ин-т языкознания РАН, 2007. – 224 с.
5. Пешкова Н.П. Психолингвистические аспекты типологии научного текста: автореф. дис. на соискание учен. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Н.П. Пешкова – Уфа, 2002. – 41 с.
6. Пищальникова В.А. Мышление и речь / В.А. Пищальникова // Общее языкознание: учеб. пособие. – Барнаул, 2001. – С. 24-53.
7. Тарасов Е.Ф. Межкультурное общение – новая онтология анализа языкового сознания / Е.Ф. Тарасов // Этнокультурная специфика языкового сознания. – М., 1996. – С. 7-22.
8. Уфимцева Н.В. Языковое сознание и образ мира славян / Н.В. Уфимцева // Языковое сознание и образ мира. – М., 2000. – С. 207-220.